Վարդանեան–Վահանեան շրջաններէ վերջ՝ Բարգէն Ա. Կաթողիկոսին (490—516) Պարսկաստանի եպիսկոպոսներու գրած թղթին ստորագրողներէն մին է՝ Ատրներսեհ Ռշտունի նախարարը (Գիրք Թղթոց, էջ 42)։ Այսպէս՝ միայն իր անունը հասած է մեզի։

Ժամանակի երկար անջրպետէ յետոյ Մաժէ Գնունիին իշխանութենէն եաքը՝ Հայաստանի վրայ մարզպան կ'ըլլան Պարսիկներ, որոնցմէ Դենշապուհ, ինչպէս կը հաղորդէ Ասողիկ, «ԶՈրմզդական հուրն վառեաց ի Ռշտունիս եւ ստիպէր զքրիստոնեայս կրակի երկրպագանել, յաղագս որոյ բազումք մեռան» (Պատմ., էջ 84), սակայն լռած է նախարարին (Ռշտունի) անունը, որուն ատեն այդ կատարուած է։

(Շարունակելի։) Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ Վ. ՇԻՐՈՒԱՆՑԻ, ԿՈՉՈՒԱԾ ԲԱՂԻՇԵՑԻ, ՑՈՐՋՈՐՋՈՒԱԾ ՇԼԹԱՑԱԿԻՐ, ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

Հ. Մ. Զամչեան, Պատմութիւն Հայոց, Գ. 770 կը ներկայացնէ Գրիգորը հայրենեօք «Շիրուանցի կամ Շիրակվանցի», որ ապա կոչուեցաւ «Բաղիշեցի»։ Թէ ի՞նչ աղբիւրէ քաղած է Զամչեան իր տեղեկութիւնները, ինձի ծանօթ չէ. բայց կ'երեւայ թէ այս կէտի մէջ պղտոր եղած է իր աղբիւրը, վասն զի չէ կրցած անկէ ճշդիւ դուրս կորզել տեղանունը. «Շիրուանցի կամ Շիրակուանցի» դժուարաւ կը շաղկապուին «կամ»ով։ Յաջորդ շրջանի պատմագիրները իւրացուցած են «Շիրուանցին», առանց մատնանշելու Շիրուանի տեղը աշխարհագրութեան մէջ. այսպէս ի մէջ այլոց Մ. Օրմանեան, Ազգապատում, Բ., § 1910, 1924։ Առաջին անգամ Տ. Սաւալանեանց եղաւ, որ նոյնացուց Շիրուանը Ազուանից աշխարհին հետ. «սա Ազուանից կամ Շիրուանի երկրէն էր, ուստի եւ կոչուեցաւ Շիրուանցի» (Պատմութիւն Երուսաղէմի, Բ., էջ 690)։ Այսպէս նաեւ Մ. Սմբատեանց, որ նոյն իսկ Գրիգոր Վ. Շիրուանցին համարեցաւ Սաղիանի Ս. Ստեփանոս վանքի վանահայրերէն մէկը. «Գ. Վ. Շիրուանցի 1707։ Սա յուխտ գնալով ի Ս. Կարապետ վանս Մշոյ՝ մնացեալ է անդ ց1721 ամն. յորում ամի Յովհաննէս պատրիարքն Կ. Պոլսոյ հաստատելով զԳրիգոր վարդապետն պատրիարք Երուսաղէմի՝ առաքեալ է անդ, որ եւ յայտնի է Շղթայակիր անուամբ» (Նկարագիր Ս. Ստեփանոսի վանաց Սաղիանի, Տփղիս 1896, էջ 33)։ Սրբազանը պատմութիւն չինած է փոխանակ գրելու։ Իրեն հետեւած է Մ. Աղաւնունի, Միսրանք եւ այցելուք հայ Երուսաղէմի, էջ 83։

Գրիգորի ծննդավայրն Շիրուան հարկ է փնտռել Բաղէշի շուրջը։ Արդեամբք ալ Հ. Ղ. Ինճիճեան, Նոր Հայաստան, էջ 180 կը մատնանշէ «Շիրուան. Կիգան կամ Կիրկան։ Են գաւառք բարեբերք ի հարաւակողմն Բաղէշոյ. որք մերթ լինին վիճակք ընդ տէրութեամբ պէյի այլոց գաւառաց. բերեն ազգս ազգս պտղոց. եւ առաքեն աստ եւ անդ եւ ի Բաղէշ»։ Ուստի Շիրուան գաւառիս համանուն քաղաքի կամ աւանի ծնունդն է Գրիգոր։ Որովհետեւ գաւառս մասն կը կազմէր հին Աղձնեաց նահանգին եւ նոր Բաղէշ նահանգին, կարող էր, ինչպէս Խորենացիք նոյնպէս ինքը իրեւ Շիրուանցի[1], նաեւ Բաղիշեցի յորջորջուիլ։ Իր ծնողքն են Աւետիս քահանայ եւ Սառա[2]. կը յիշուի իր եղբայրն Պետրոս, որ 1687ին արդէն հանգուցեալ էր։

Գրիգոր ծնած է 1670ին. Աբրահամ Քեղեցի կը գրէ. «Մեծ վարդապետին (այսինքն Գրիգորի) ծննդեան թիւն՝ ՌՃԺԹ» (Էջմ. 737, թղ. 248բ)։ Աշակերտած է ան Վարդան Բաղիշեցւոյ Ամիրտոլի վանքին մէջ ասկէ կոչուած է Բաղիշեցի, իսկ ինքը նախընտրած է անուանել ինքզինքը «յԱմիրտոլու վանաց» եւ կամ Ամիրտոլցի, ինչպէս կը տեսնուի իր Մեծ եւ Փոքր Կնիքներու վրայ (Տէր–Յովհաննէսեան, էջ 434)։ Գաւառական իշխանութիւնը առած ըլլալու է իբր 1700ին։ Պէտք չէ շփոթել զինքը միւս Գրիգոր Վ. Բաղիշեցւոյ հետ, որ վարդապետական իշխանութիւնը առած էր 1680ին։ Ունինք Գրիգոր Շիրուանցիէն յիշատակարաններս Բաղէշի շրջանէն.

Գրիգոր Տաթեւացւոյ Քարոզիրք, Զմոան հատոր, գրուած Յովհաննէս Վ. Կոլոտի համար ՌՃԼԶ (1687) թուին. «Գծեցաւ... ի քաղաքս Բաղէշ... ի խնդրոյ Յովանէս վարդապետի ի վայելումն անձին իւրոյ եւ յիշատակ բարի ծնողաց հօրն Տատուրին եւ մօրն Մարիամին եւ եղբօրն Սարգսին եւ քերցն իւրոց Մարիամին, Ասմին եւ այլոցն։ Արդ... յիշեցէք ի Քրիստոս զՅովանէս սրբազանեալ վարդապետն, զաշակերտն Մեծին Վարդանայ Բաղիշեցւոյ... եւ զիս զանարժան Գրիգոր գրիչս եւ զմիւս ծեր տէր Գրիգորն, որ օգնեց ինձ եւ հասոյց յաւարտ։ Եւ զհայրն իմ զտէր Աւետիս քահանայն եւ զմայրն իմ զՍառայ, նաեւ զհանգուցեալ եղբայրն իմ զՊետրոս եւ զուսուցիչն իմ զվարդան վարդապետ եւ զկոկող թղթիս զՂազարն» (Էջմիածին, թ. 2078)։

1699ին հաւանօրէն ի Տարօն գրած է յիշատակագրութիւնս. «Կազմեցաւ ձեռագիրս ճաշոցս Ս. Առաքելոց ձեռամբ Շիրվանցի տէր Գրիգոր վարդապետին. թվին ՌՃԽԸ» (Գեղամ Տէր–Կարապետեան, Ձեռագիրք Տարօնի)։

Եւ 1703 ալ Տօնապատճառ գիրք մը կ'օրինակէ «Զեռնտու օժանդակութեամբ սուրբ Ծերունի աստուածապատուեալ արհի եւ պանծալի քաջ բարունապետ Վարդան աստուածարան վարդապետի...»։ Կը խնդրէ յիշել «զհամապատիւ ինքեան զձեռնասուն որդեակս իւր հոգեւոր՝ զեղբօրորդին զներսէս վարդապետն եւ զայլ միահամուռ վարդապետս եւ զկուսակրօն արեղբայրս (ա՛յսպէս)...» նաեւ զԳրիգոր եւ զծնողսն՝ Աւետիս քահանայ եւ զՍարրա. «ի նահանգիս Բաղէշ կոչեցելոյ, ի թուականիս հայկազուն սեռի ՌՃՄԲ (1703) ամին. ընդ հովանեաւ Ս. Յովհաննու Կարապետին մականուամբ Ամրդօլու վանք վերաձայնելոյ, ի հայրապետութեան տեառն Նահապետի ամենայն Հայոց եւ ամիրապետութեան Սահաթ խանի...»։ Կը յիշուի նաեւ Վարդան վարդապետի եղբօրորդին տէր Սահակ անուն (Հայաստան, 1852, թ. 101)։

Մեծին Վարդանի մահէն († 1704) եաքը հինգ միաբաններ կը հեռանան վանքէն, անոնց հետ արեղաներ եւ սարկաւագներ, եւ կ'երթան Տարօն անդամագրուելու Գլակայ վանքին։ Ասոնք են Գրիգոր Վ. Բաղիշեցի, Յովհաննէս Վ. Բաղիշեցի (Կոլոտ), Ներսէս եպ. Արծկեցի, Աբրահամ (քեռորդի Գրիգորի) եւ Յովհաննէս Քեղեցի վարդապետներ. անոնց հետ կը յիշուին նաեւ Գաբրիէլ եւ Ստեփանոս, հաւանօրէն արեղաներ. որոնք որոշած էին ապրիլ ի միասին անբաժան (1705)։

Յովհաննէս Կոլոտ կը գրէ. «Եւ յետ որոյ՝ վեհագն հովուիս մերոյ առ Տէր գնալոյ, ցրուեցան զառինք ողջամիտք եւ եղեն յիրրու տատանման վասն զի գտաւ ո՛չ ընդ Մովսիսի՝ Յեսու. որոյ վասն եւ որդիքս հայրենամեռք՝ եղաք ի վարատման։ Լցեալ ուժգին արտասուօք որբացելոցս զէմք՝ զէմ եղեալ յերկիրն Տարօնոյ։ Զուեալ անտի իսկ — այսինքն Բաղէշէն — յԱպահունիս (Մանազկերտի՝ ուղղութեամբ՝ հանդիպելու Խառաբատայ եւ Մեծոփայ վանքերու) եւ անտի ի Վաղարշակերտ՝ գնալով ի Վիշապաձոր կոչեցեալ ուխտ Սրբոյն Թադէոս եւ Վարոսի (այժմեան Ալաշկերտ)։ եւ անտի անցանելով զԳարեղինօք (Արշարունեաց սահմանակից կամրջաձորի վանքը այցելելու) եւ զԿրօք (հաւանօրէն Վանանդի Կարս քաղաքի վրայէն) մինչ ի վանքն Հոռոմոսի (Շիրակի մէջ)։ Եւ առեալ անդ զսակաւ ինչ շունչ տեսութեամբ տաճարին Սրբոյ Մեծին Յովհաննու. տեսաք ոչ սակաւ զմարդասիրութիւնս ազնիւս եւ յայլոց եկեղեցեաց ի գնացս մեր ամենայն. յաւելլ եւ զհրաւէրն լիովին, եթէ կացէք աստ. որոյ զվարձս ամենից տացէ Տէր առատ։ Եւ եկեալ անտի... դարձաք առ ընդ կրունկն... եկեալ հասաք ի Յորձանք աստուածանման գիւղիկն» (Տարօնի), ուր կը զիմաւորեն զերենք Գլակայ վանքին Կարապետ եպիսկոպոսը եւ ժողովուրդը, «քանզի սիրով ընկալան զմեզ՝ ժողովելով զմերս օտարութիւն» (Կոլոտ, 148—150)։

Կարապետ եպիսկոպոս կը յանձնէ Գլակայ վանքին տեսչութիւնը եկող հիւրերուն, որոնք որոշած էին մնալ հոն իբրեւ միաբան։ Գրիգոր Բաղիշեցի կը կարգուի տեսուչ Տարօնի։ Աբրահամ կը գրէ. «Իսկ յորժամ եղեւ առաջնորդ սուրբ Կարապետի վանացն՝ ՌՃԾԳ (1704) թվին (Էջմ. 737)։

Անմխիթար պայմաններու մէջ կը գտնուէր վանքը։ Ընկճած էր պարտքերու տակ։ Շրջապատուած էր անոպայ ազգակիցներէ եւ այլազգիներէ։ Պարտատէրները կը պահանջէին պարտքերը. քուրդ պաշտօնեաներ կը հարստահարէին միաբանները. ազգայինք կը յարուցանէին դժուարութիւններ։ Յովհաննէս Կոլոտ այսպէս կը նկարագրէ կացութիւնը. «Այլ զմարաց (այսինքն Քրդաց) անդուլ լինէն եւ զարիւնս մեր ծծէն անասելի է։ Քանզի սատանայ, որ բնիկ ներհակն է բարեկարգութեան, ի մարտ (եղեալ էր) ընդ սրբոյ Տանն այնորիկ իւրովքն համախոհիւք.

---

[1] «Գրիգոր Շիրուանցի» 1699ին կազմած է Առաքելոց վանքի ձաշոցն ի Մուշ։ Իր տպագրու վերնագիրներու մէջ յիշուած է երբեմն «Շէրվանցի» (տես վարը)։

[2] Այսպէս իր ինքնագիր Ցիշատակարաններու մէջ 1687ին եւ 1703ին։ Երուսաղէմի թ. 1464ի մէջ Աբրահամ գրչին յիշած «Աւետիս եւ Զօհար» հաւանօրէն գրչին ծնողներն են. ուստի կը սխալի հոս Մ. Աղաւնունի (անդ, 83)։

© National Library of Armenia

որք գիշատէին զմեզ, նեղէին եւ տառապէին՝ ի մայրս եւ ի ծերպս վիմաց փախստական առնելով մաշէին զմեր կեանս եւ ընուին զլսելիս մեր դառնակսկիծ բանիւ։ Իսկ զպարտատերաց զանյագ եւ զանիրաւապէս տուժումն ի գիր ոչ կարեմք արկանել. նաեւ զմեր ողորմելի լինելն ի դրունս այլասերից եւ ոմանց գիւղօրէից։ Եւ զայս ոչ միայն յանհաւատից կրէաք, այլեւ ի մեր ազգէ, որպէս է բարք մեր»։ Բայց եւ այնպէս ճակատ տալով ամէն զժուարութիւններու կը յաջողին 1706ին, Նորոգել Ս. Կարապետի եւ Ս. Ստեփանոս եկեղեցիներու սաղերը։ Նոյն տարւոյն Սարգիս Վ. Ամթեցին ալ, Ամրոսլի Դպրոցէն, կը Նորոգէ Եղրդուտի եկեղեցին։

«Եւ այսպէս զառօրեայ կեանս դառնատխուր գիմօք եւ միշտ փորձութեամբ անցուցեալ՝ կայաք յոյժ տառապանօք... թէպէտ մեք այսպէս, այլ զօրութիւն Աստուծոյ օգնէր յամենայնի եւ սրբոյ Տանն Լուսոյ աճէր օր ըստ օրէ վայելչութեան պայծառութիւն» (153—157)։ Միաբանները ձմեռուան շրջանին, երբ ժողովուրդը անգործութեան դատապարտուած է, կը շրջէին քարոզութեամբ գիւղ գիւղ, եւ զարնան կը վերադառնային իրենց վանքը։

1708ին (ըստ Կոլոտի՝ 1709ին) դեռ նոր վերադարձած էին իրենց առաքելութենէն, երբ յանկարծ, Մեծահարուստ Կիրակիին, տեղի կ'ունենայ ահաւոր երկրաշարժ մը. մայիս 16ին, որ կը կործանէ եկեղեցւոյն գմբեթը եւ կը խախտէ միւս բոլոր շինուածքները։ «Եւ զկնիկ երից աւուրց եկին հասին ի Մուշաղշինոյ մաբ (քուրդ) իշխանէն եւ զատաւորէն արք, որք տեսեալ զիրսն՝ ծանուցին մեծի Խանին որ ի Բաղէշ. եւ մեր զնացեալ ընդ նոսա՝ առնուլ հրաման եւ շինել զանկեալսն»։ Հրամանը կը շնորհուի։ «Սակայն կարի չատ տառապանս կրեցաք ի խստասիրտ ազգէն Մարաց»։ Բայց եւ այնպէս «շինեցաք զկաթողիկէն զեղեցկաքանդակ յօրինմամբ. նմանապէս եւ դաւիթ կամարակապ քարեայ սեամբք. եւ զանկակատուն կաթողիկեայ խաչիւ պսակեալ եւ սուրբ Հոգւոյն սեղանին զարդարեալ. եւ այլ շինուածք եւ ըստ չափու՝ թանապիք եւ խրճիթք ի փառս Աստուծոյ» (158—162)։

Նորոգութիւնները կը կատարուին. բայց հին պարտքերու վրայ կը բարդուին նորերը տոկոսներով հանդերձ։ Պարտատէրները անելի մէջ կը ձգեն միաբանները. կ'ահաբեկեն սպառնալիքներով։ Գրիգոր կը հառաչէ.

Այս երբ ամ զմեզ չարչարեալ,
Ի խորափիտ տեղիս մըտեալ,
Երկեակ ամսօք յարեւ չելեալ։

Այս պայմանները կը ստիպեն զիրենք «անդուստ փութով կրկին ցրուիլ»։ Ոչ Վանքը լքել էր իրենց միտքը, եւ ոչ խոյս տալ պարտատէրներէն. որոշած էին ժամանակ մը հեռանալ Տարօնէն եւ հայաբնակ գաւառներու մէջ ժողովաբարութիւն ընել ի նպաստ վանքին։ Այս նպատակը բացայայտ կը շեշտէ Յովհաննէս Կոլոտ, որ կացութիւնը համառօտիւ ներկայացնելով կը գրէ. «Սակայն եկ եւ կրկնակի լաց զկրկնամեռքս, թէ ո՞րքանեաց բարդութեանց պարտուց անկաք ի ներքոյ. որոյ վասն ելեալ ի սուրբ ուխտէն՝ տարաղէմ գնացիւք դիմեցաք յայլ օտարական գաւառս՝ ժողովել ողորմութիւն յաստուածասէր անձանց առ ի թեթեւացուցանել զպարտուցն ծանրութիւն» (Կոլոտ, 163)։ Փախստականները կը հասնին Կարնոյ երկիրը եւ ապաստանարան կը գտնեն Հնձուց վանքը։ Գրիգոր կ'երգէ.

Եւ ի Կարնոյ յերկիրն եկեալ,
Ի նոցանէ մեք խոյս տուեալ...
Առ մեր եղբայրքն սիրեցեալ,
Տէրէտ մաքուր խոհեմացեալ,
Որ Կարապետ անուամբ կոչեալ,
Եպիսկոպոս տեղւոյն օրհնեալ...

Վանքիս երբեմնի առաջնորդն էր եղած Մարգարէ Վ. Արզրումցի, Ամրոսլի Դպրոցէն, դասընկերն Գրիգորի։ Այժմ անոր յաջորդն եղած է Կարապետ Վ. հաւանօրէն Սպարկերցին, նոյն Դպրոցէն, ինչպէս «մեր եղբայրն սիրեցեալ» արտայայտութիւնը թոյլ կու տայ ենթադրել։

Վարդապետները կը ձեռնարկեն նուիրակութեան. կը շրջին քաղաքէ քաղաք եւ գիւղէ գիւղ Ս. Կարապետի համար ողորմութիւն հաւաքելու։ Անոնց թուին մէջ է Յովհաննէս Վ. Բաղիշեցին. որ իր մասին խօսելով կը գրէ. «Եւ այնպէս շրջաշուրջ գնացիւք հասաք յաջողութեամբ Տեառն յաստուածակեցոյց աբքայանիսա, կայսերաքաղաք, բազմամարդ քաղաքն Կոստանդնուպոլիս» (Կոլոտ, 163)։

Կոլոտ Կ. Պոլիս կը հասնի 1713ին, հաւանօրէն ոչ առանձին։ Օրուան պատրիարքն էր Սահակ Ապուչեհցի (1707—1715). որուն կը ներկայանայ Բաղիշեցին եւ կը յայտնէ Գլակայ վանքին կարօտութիւնը։ Կը գտնէ սրտագին կարեկցութիւն։ Ընկալաւ, կը գրէ, բազում սիրով, եւ «յորդորեաց զաստուածասէր ժողովուրդսն. որք եւաւն զողորմութիւն լիալիր եւ զրազում յիշատակս զարդուց սրբոյ Տաճարին. որովք եւ ազատեցաւ սուրբ վանքն ի բազմատոկոս պարտուցն. եւ գերազանցապէս շքեղացաւ գերազանց զարդուք Հարսն մաքուր, ոչ էր յառաջ բնաւին»։ Այս տողերուն կը կցէ Բաղիշեցին. «Եւ մեզ ամենեցուն էր յորդորիչ, գլուխ եւ դէտ հայրս մեր Գրիգոր զուարթանուն բարունապատն սրբակրօն» (անդ, 163—164)։

Գրիգոր իր կարգին մեկնած էր Խրիմ ողորմութիւն հաւաքելու նոյն նպատակով։ Իրեն հետ էր հաւանօրէն Աբրահամ վարդապետ։ Էջմիածնի Թ. 737, թղ. 186ա արձանագրած է. «Ի Կաֆայ քաղաքի ի սուրբ Խաչ եկեղեցի զգիրս ծրեցի ի Ռձկ (1711) թուի ի ԺԱ. սեպտեմբերի, ձեռամբ իմս Գրիգորի սրբուսպ եւ նշդեհ բանասիրիս»։ Իսկ թղ. 194բ. կը գրէ. «Ի ԽԱԶՆ թիւ (1712) ԺԴ. օրն յապրիլի յԱղբերման գսա ծրեցի»։

Հաւանօրէն Գրիգոր վերադարձաւ Հնձուց վանք, երբ 1713ին։ Այն տեղ սպասեց իր առաքեալներուն, որոնք ուղարկուած էին այլ կողմեր։ Յովհաննէս իր հանդանակած գումարները հասցուց Գրիգոր վարդապետին, իսկ ինքը մնաց Կ. Պոլիս։ Պէտք ունէր իրեն Սահակ պատրիարք։ Նոյն կամ յաջորդ տարին պէտք է վերադարձած ըլլայ Մուշ։ Ունէր իր տրամադրութեան տակ բաւականաչափ գումար հատուցանելու համար Ս. Կարապետի վանքին պարտքերը։ Իր գործունէութեան մասին ի Տարօն կը պակսին մեզի անդրադարձ տեղեկութիւններ։

Այս միջոցին Երուսաղէմի պատրիարքութիւնն, որ մնացած էր Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան, ընկճած էր պարտքերու տակ անհաւատարիմ պաշտօնեաներու երեսէն։ Նոյն 1713 տարւոյն կը յանձնարարէ իրեն պատրիարքը «տանել զողորմութիւն հաւատացեալոցն ի սուրբ Երուսաղէմ եւ ծառայել աստուածակոխ տեղեացն». կը գրէ ինքնին։ 1715ին կը վախճանի Սահակ պատրիարք։ Ազգը անոր յաջորդ կ'ընտրէ Յովհաննէս Վ. Բաղիշեցին (9 սեպտ. 1715), որ Կոլոտ անուամբ կը յորջորջուի այնուհետեւ։ Նոր պատրիարքը իր առաջին գործը կ'ընէ համոզել իր շուրջինները, որ Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը ինքնակաց ըլլայ եւ անոր պատրիարք անուանուի Գրիգոր Վ. Բաղիշեցին, Տարօնի տեսուչը։ Բայց որովհետեւ գիտէր թէ ան պիտի հրաժարի այս պատուէն, կը խնդրէ առանձին թղթով Էջմիածնի նորընտիր Աստուածատուր կաթողիկոսէն (1715 մայիս 7—1725 հոկտ. 10), որ ստիպէ յանձն առնել։ Հարկադրանքի տակ կը ստանձնէ Գրիգոր իրեն եղած առաջարկը։ Կը յանձնէ Տարօնի տեսչութիւնը իր քեռորդւոյն եւ աշակերտին Աբրահամ Վ. Բեղեցւոյն եւ կը մեկնի Տարօնէն»։

Աբրահամ վարդապետ կը գրէ. «Ի թվին ՌՃԿԶին եւ յուլիսի ամսոյ յ.Բ.ին մեկնեալ անջատեցաւ ի մէնջ մեծ Գրիգոր վարդապետն սուրբն եւ երջանիկն եւ գնաց ի մայրաքաղաքն Բիւզանդիայ եւ եղեւ պատրիարգ սուրբ Երուսաղէմայ եւ զմեզ եթող որբ եւ անտէրունչ» (Էջմ. 737, թղ. 248ա)։

Գրիգոր Կ. Պոլիս կը ժամանէ 18 օգոստոս 1717, վերափոխման տօնին։ Զինքը կը դիմաւորէ Յովհաննէս պատրիարք սիրով եւ արցունքով կ'ողջունէ «զիւր հայր մեծ վարդապետն Գրիգորիս», ինչպէս կը գրէ Հանէ (126) այսպիսի խօսքերով.

Ով սուրբ Տեղւոյն պսակաղիր.
Խոնարհեցար եւ եկիր.
Երեսս հող եւ մոխիր.
Ճանապարհիս որ եկիր։

Գրիգոր ժամանակ մը մնաց Կ. Պոլիս։ Յովհաննէս Կոլոտ պատրաստեց զինքը նոր պաշտօնին համար, որուն ամէն կողմն ուսումնասիրած էր անձամբ։ Պոլսոյ մէջ հանգանակութիւն, կարգադրութիւն, ամէն բան ըրին։ Եւ առաջին տիթով Գրիգոր վարդապետի աթոռակալ կարգեցին կոնդակով՝ Երուսաղեմացի Յովհաննէս (Հանէ) վարդապետը. աշխատասէր, գործունեայ վարդապետ մը, որ Կոլոտին աջակցած էր արդէն, եւ աջ բազուկը եղաւ նորընտիր պատրիարգին» (Կիւլէսէրեան, 18)։ Երուսաղէմ ծանր պարտքերու տակ էր։ Այդ պարտքերը պիտի ծանրանային իր վրայ։ Գրիգոր զգալ տալու՝ համար իր ստանձնած լուծին ծանրութիւնը՝ կախեց իր վզէն երկաթի շղթայ մը (1718ին), ուխտով որ պիտի չհանէ զայն մինչեւ չհատուցանէ վանքին պարտքերը։

© National Library of Armenia

Ութը տարի կրեց զայն։ Ասկէ իր յորջորջանքը «Շղթայակիր»։

Երուսաղէմ հասաւ Շղթայակիր Պատրիարքը բազմամբոխ ուխտաւորներու հետ 12 փետր. 1721։ Գործեց 22 տարի անխոնջ եւ բազմավաստակ. ծաղկեցուց Ս. Յակոբեանց վանքը ներքուստ եւ արտաքուստ։ 1736 մայիս 6ին այցելեց միւսանգամ Կ. Պոլիս Երուսաղէմի գործերու համար. զորոնք կարգադրելով՝ վերադարձաւ 15 սեպտ. 1740։ Վախճանեցաւ 12 փետր. 1749. անմահ թողլով իր յիշատակը պատմութեան մէջ։

Գրիգոր Վ. Բաղիշեցի, Շղթայակիր պատրիարք Երուսաղէմի, պահեց իր սրտին մէջ յիշատակը իր հոգեւոր հօր եւ ուսուցչին Վարդան Վ. Բաղիշեցւոյ. որուն նկարը հոգաց եւ կը պահէր իր սենեակին մէջ որդիական դուրգուրանքով։

Գրիգոր Շղթայակրի 1717—1749 շրջանի գործունէութեան պատմութիւնը, զոր շատ համառօտ գծեցի, տուած են ընդարձակ Ամուսուածատուր եպիսկոպոս Տէր-Յովհաննէսեանց, Ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի. Երուսաղէմ 1890, հատոր Ա., էջ 440—454, հատոր Բ., էջ 5—77։ Տիգրան Սաւալանեանց, Պատմութիւն Երուսաղէմի, Բ., Երուսաղէմ 1931, էջ 691—752։

ԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Բաղէշի Դպրոցին արտադրութիւններն են հետեւեալ 12 ոտանաւոր գրութիւնները, որոնց հեղինակն է Գրիգոր Վ. Բաղիշեցի, գրուած 1694—1712 տարիներուն։ Անոնք կը գտնուին էջմիածնի Թ. 737 ժողովածոյ ձեռագրին մէջ, որ Գրիգորի ինքնագրութիւնը կ'երեւայ։ Ձեռագիրը խառն գրչութեամբ փոքրագիր ժողովածոյ մըն է, գրուած մեծ մասամբ Վարդանի աշակերտ Յովհաննէսի ձեռքով (հմմտ. Արարատ, 1903, էջ 178)։ Այս ձեռագրին մէջ պահուած է նաեւ Վարդան Բաղիշեցւոյ Յուցակը Ամիրտօլի Մատենադարանին, զոր յիշեցինք վերագոյն։

1. [Գովասանք Յովհաննէս Վ. Բաղիշեցւոյ. ոտանաւոր խրթնածածուկ]։

Տարուն ի տարիրոնդ վերարգմեալ.
Ով պարմենոս քաջ պարուգտան
ճոխացեալ...

Վշ. Այս ծիր ի թիւ Միշի գոլով
եղեւ ծրեալ,
Երկ եւ մու թըւով յանկիւ առաւելեալ.
Յօգոստոսի հընկիւ հընգեակ
աւուրքք չափեալ,
ՅԱփրոդիտեայ օրն վեցշաբաթի
բօթ անուանեալ։

Ասոր կից՝

Իրրինոս հռետոր կաթուր
փարթամացեալ...

Տուներու սկզբնագրերը կը կապեն.

ՏԷՐ ՅՈՎԱՆՆԷՍ ՓԱՂԵՐԱՑ,
ԳՐԻԳՈՐԻՍՆ Է ՔՈ ԾԱՌԱՑ
Ի ՔՈ ԾԱՌԱՑԻՑՍ ԼՈՒ։

Գրութեանս տարին է Միշի + 3, այն է 1694, օգոստոս 25, շաբաթ։

Էջմ. 737, թղ. 173ա—175ա։

2. Յիշատակարան ի յոտմ հանօղի զսակաւ բանս։

Փառք զերագով Հօրըն բարձրեալ,
'ւ Որդւոյ Փրկչին համայնց եղեալ...

Վջ. Գորգոր գաստինս դաղտ գաթգաթեալ...

Վերջնոյս տնակալ գրերը կը յօդեն Գրիգոր։

Էջմ. 737, 181ա—183բ։

Գրուածքս Վիպասանութեան մը յաւելուածական մասն է։ Իսկ այդ Վիպասանութեան մասին կու տայ բացատրութիւնս.

Արդ... ի յաւարտ զերոյս հասեալ...
Արդ թէ զիպիք ինչ զրօնեալ
Յայս սակաւ բանս շարակարգեալ,
Խնդրեմ ի ձէնջ չի լիցիմ հեղնեալ...
Վասն բանիս անհամացեալ...
Զպատճառ երիս ձեզ ծանուցեալ
Որ ի յայս եղէ հարկեալ.
Քանզի երրեմն պարապեալ
Առ վեհրն իմ զերայմաքրեալ,
Զգիր վիպիս իմ ընթերցեալ
Ի եղէ հոգւով յոյժ տոչորեալ,
Հանել ի յոտս տագիւ չափեալ
Ինձ յիշատակ առ յապտ լեալ։
Որ եւ ըղձիւ ի յիրն սկսեալ,
Հասի ի կարգ հարանցն ընտրեալ.
Ի ի զիպմանէ ինչ յապագեալ,
Կիսակատար բանըս ճեացեալ...

Այս միջոցին Վարդան Բաղիշեցի կը վախճանի. Գրիգոր կ'երթայ Տարօն, ապա Հնձուց վանք։ Այս տեղ կը յորդորէ գինքը Ներսէս եպ. Արծկեցի.

Թէ զվաղընջուցն կիսատ թողեալ,
Հան ի յաւարտ Տերամբ օգնեալ.
Եւ մեք տխուր դիմօք սկսեալ
Եւ ի կատար զսա հասուցեալ...

Այս տեղի կ'ունենայ 20 մարտ 1711։ Թէ «Գիր վիպիս» ո՞ր պատմագիրքը կ'ակնարկէ, չեմ կրնար կռահել։ Հաւանօրէն կա՛մ Առաքել Դաւրիժեցւոյ Պատմութիւնն է եւ կամ Դաւիթ Բաղիշեցւոյ Ծաղկաքաղ պատմութիւնը։ Գրիգոր յամենայն դէպս այդ պատմագիրքներէն մին ձեռնարկած է յոտք հանել, այն է տաղաչափօրէն վիպասանել։ Ան «հասի ի կարգ հարանցն ընտրեալ» կ'ըսէ. այս հարք առանց տարակուսի Բաղէշի դպրոցի վարդապետներն են։ Դժբախտաբար այդ վիպասանութիւնը իր հիմնական մասին մէջ մեզի չէ աւանդուած։ Մեզի ծանօթ միակ ձեռագրիս մէջ ունինք միայն պակասորդը, այն զոր գրած է 1711ին Հնձուց վանքին մէջ։ Այս մասը նկատի ունի Վարդան Բաղիշեցին եւ 1704—1711/12 տարիներու դէպքերը։

Գրուածքիս առաջին մասէն Վարդան Բաղիշեցւոյ հայող բաժինը հրատարակած է Սենեքերիմ Տէր-Յակոբեան, Արարատ 1903, էջ 176—177, ընդամէնը 39 տող։

Մանր քաղուածներ հանած եմ Վիպասանութենէս, զորոնք կ'ամփոփեմ այստեղ։

Յետ այսորիկ անդուստ ցրուեալ
Ոչխարք հօտին աստանդ եղեալ...
Իսկ հընգեքին եղբարքս խորհեալ.
Հանդերձ մերովքն ի մի տեղ կալ,
Ի յիննակնեան տեղիս եկեալ,
Որ Գլակայ վանք յորջորջեալ...
Յետոյ ազէտ մեզ անդ դիպեալ...
Քանզի երկիր եղեւ շարժեալ...
Մինչ զի աղբիւրքըն յորդեցեալ
Ի գոյնս արեան պըղտոր եղեալ...
Զի սուրբ կըմպէթըն բարձրացեալ
Կարապետին գեղեցկացեալ
Ի վայր անկաւ կործանեցեալ
Եւ այլ չինուածք համայնք խախտեալ...
Ի թուին հազար իրս այս եղեալ
Հարիւր յիսուն եւ եօթամրք լրացեալ,
Յետ Համբարձման Փրկչին օրհնեալ,
Յայն Կիրակին երկիրն շարժեալ...

Նոյն տարւոյն միւսանգամ կը նորոգուի դիմբեթը. Երկրին բռնաւորները այս նորոգման հրամանի համար մեծ ոսկ նշանակած էին.

Սակայն այն պարտքն ընդ հնոյն բարդեալ
Եւ տոկոսեօքըն չատացեալ,
Զմեզ արարին ահարեկեալ.
Այս երեք ամ զմեզ չարչարեալ,
Ի խորափիտ տեղիս մըտեալ,
Երկեակ ամսօք յարեւ չելեալ...

Այս պատճառով կը հարկադրուին միաբանները.

Անդուստ փութով կրկին ցրուեալ...
Եւ ի Կարնոյ յերկիրն եկեալ
Ի նոցանէ մեք խոյս տուեալ...

Կ'ապաւինին Բասենի Հնձուց վանք.

Առ մեր եղբայրըն սիրեցեալ,
Տէրէտ մաքուր խոհեմացեալ,
Որ Կարապետ անուամբ կոչեցեալ
Եպիսկոպոս տեղւոյս օրհնեալ...

Յայսմիկ տեղւոջ զմեզ հարկեալ։
Մեր ծերունի հայրըն ընտրեալ
Ներսէս տէրէտըն զովեցեալ,
Նըժդեհակից ընդ մեզ եղեալ
Թէ զվաղընջուցն կիսատ թողեալ
Հան ի յաւարտ Տերամբ օգնեալ.
Եւ մեք տխուր դիմօք սկսեալ
Եւ ի կատար զսա հասուցեալ...
Ես որ Արթուն եւ կոչեցեալ
Եւ Տարօնոյ տեսուչ կարգեալ...
Նաեւ եղբարքն իմ սիրեցեալ,
Որք տէրէտք են կոչեցեալ,
Ծերըն Ներսէս Արծկեցին,
Որ զմեզ ի յիրս նա յորդորեալ.
Եւ Յովաննէսն Խոզոյ եղեալ,
Յոյժ գիտութեամբ շնորհօք լըցեալ.
Քեռու որդին իմ Աբրահամ,
Քեզ գաւառէն առ իս սընեալ.
Միւս Յովաննէսն քաղցրաձայնեալ,
Ի մեր յերկրէն եւ նա սերեալ.
Եւ Գաբրիէլ Ստեփաննոսիս
Ընդ այս լիցին առ Տէր յիշեալ։
Սոքա յոլովք են աշխատեալ,
Առ ի շինումն տեղոյն օրհնեալ,
Ի ի գրունս այլոցըն զեզերեալ,
Զոզորմութիւն յայն գահն բերեալ։
Արդ... ի յաւարտ զերոյս հասեալ...
Արդ թէ զիպիք ինչ զրօնեալ
Յայս սակաւ բանս շարակարգեալ,
Խնդրեմ ի ձէնջ չի լիցիմ հեղնեալ...
Վասն բանիս անհամացեալ...

© National Library of Armenia

Զպատճառ իրիս ձեզ ծանուցեալ
Որ ի յայս եղէ հարկեալ,
Քանզի երբեմն պարապեալ
Առ Վեհըն իմ գերայմաքրեալ,
Զգիր վիպիս իմ ընթերցեալ,
Ի եղէ հոգւով յոյժ տոչորեալ.
Հանել ի յոտս տաղիւ չափեալ
Ինձ յիշատակ առ յապա լեալ։
Որ եւ ըղձիւ ի յիրն սկսեալ,
Հասի ի կարգ հարանցն ընտրեալ.
Ի ի զիպմանէ ինչ յապաղեալ,
Կիսակատար բանըս մնացեալ...

այն է 1711, մարտ 20ին։

3. Գանձեր եւ Տաղեր։

Այսուեղ այբուբենական կարգով կ'ամփոփեմ Գրիգոր Շիրուանեցւոյ գանձերն եւ տաղերը, որքան անոնք ծանօթ են ինձի։

1. Տաղ սուրբ Աստուածածնի ի նշդեհ Գրիգոր վարդապետէ։

Ահա ես դու գեղեցիկ,
մաքուր ընտիր անապական,
Հարսն երկնից կոյս Տիրամայր...

վջ. Արդ Գրիգորն անկեալ առ դրանդ
աղաղակէ յոյժ անճարակ...
Հաս նըմա, փրկեա գնա յանթիւ
պարտուցըն կրկնակի...

=էջմ. 737, թղ. 195բ։ Հալէպ, 15, էջ 84 (Սիւրմ., Յուց., Բ., 62)։

2. Երգ գովեստի ըստ մերոյ գրոց այբուբենի, ի սուրբ Խաչն աստուածընկալ ի տրուպ Գրիգորէ նախկին գայս երգեալ։

Ահեղասքանչ լոյսդ երկնային,
Յիսուս Քրիստոս Հօր միածին,
որ զբթական սիրով քոյին
Իջեր յերկնից յերկիր ստորին...

վջ. Է իմ երգեալ զայս բան ինչին,
ի քսաներորդ յորելինին,
Հարիւր քա՞ռ տասն ընդ նոյն թըւին,
(=1691)
Երգիչք զուք տուք գէր ողորմին։

= Հալէպ, 15, էջ 124 (Սիւրմէեան, Յուց., Բ., 63)։

3. Այլ աղերս առ սուրբ Տիրամայրն ի Գրիգորէ։

Աղքատ հոգւովս ունայնացեալ,
Մեղօք ի լի ժահահոտեալ,
Առ ոտքս քո կամ ես անկեալ...

վջ. Լեր պահապան եւ հովանի,
Գրիգոր նուաստ վարդապետի։

Տնակապք «Աղքատ Գրիգորիկ»։
= Հալէպ, 15, էջ 74 (Սիւրմէեան, Յուց. Բ. 62) էջմ. 2339, 257բ—259ա (ԺԸ)[1]։

4. Տաղ հոգեւոր ասացեալ Գրիգորիսէ։

Անձնըդ չար եղկելի եւ թշուառական,
Աղտեղի եւ զգիր գործովք անպիտան..

= Հալէպ, 15, էջ 71 (Սիւրմէեան, Յուց., Բ., էջ 62)։ 35, էջ 326 (Յուց., Բ., 101)։

5. Այլ տաղ սուրբ Ստեփանոսի ի Գրիգորէ։

Անմահ անեղին տեղի բանին հըզօրին,
Գովեալ սուրբ վկայդ պրսկըզմին...

Տունք «Ա.—Բ. Գրիգոր»։
=էջմ. 233, թղ. 289ա—290ա։

6. Տաղ սուրբ Հրեշտակապետացն աս" ի տրուպ Գրիգորէ։

Անմահ Բանին երկնաւորի սուրբ
զօրապետք երկնից խմբի...

= Հալէպ, 35, էջ 325 (Սիւրմէեան, Յուց., Բ., 101)։

7. Ի նոյն Գրիգոր վարդապետէ աս"։

Արփիահրաշ եւ լուսազարդ աթոռ
տիրական...

վջ. Բարեխօսեա քոյդ Միածնին,
ով մայր սրբութեան։

Տունք՝ «Արթունի է»։
= էջմ. 2339, թղ. 259բ—260բ։

8. Տաղ սուրբ Աստուածածնի ի նշդեհ Գրիգոր վարդապետէ։

Բանին եղեր լուսոյ խորան,
Մարիամ, Մարիամ մայր,
Կրեցեր ի քեզ զեակըն բան, Մարիամ...

վջ. Այլ դու չնորհեա եւ տուր ձրի Մ.
Զիմաստութիւնդ տրուպ Գրիգորի, Մ.։

= էջմ. 737, թղ. 195բ։

9. Այլ տաղ սուրբ Աստուածածնի ի Գրիգորէ։

[1] Տաղ սուրբ Աստուածածնի ի Գրիգոր Շէրուանցոյ վարդապետի աս" յոյժ գեղեցիկ։

Արեւ պայծառ եւ գեղեցիկ Մարիամ,
Բարձող Բանին սուրբ օծելոյն Մարիամ,
Մարիամիդ քեզ ո՞վ նման աննըման...

= Հալէպ, 15, էջ 77 (Սիւրմէեան, Յուց., Բ., 62)։

10. Այլ տաղ ի նոյն Գրիգորէ աս" սուրբ Աստուածածնի։

Բարձող եղեր անտանելոյն Մարիամ,
եւ ծնող Բանին...

= Հալէպ, 35, էջ 316 (Սիւրմէեան, Յուց., Բ., 101)։

11. Տաղ սուրբ Ստեփանոսի ի Գրիգոր վարդապետէ։

Գեղեցիկ զարմանազան գունով փայլական,
Քան զարեգակն եւս գերազոյն լուսով աննըման...

վջ. Սուրբ Ստեփաննոս Գրիգորն ի քեզ է միշտ ապաստան։

Տունք՝ «Գրիգորի է»։
= էջմ. 2339, 282ա։

12. Տաղ ի Ս. Աստուածածինն։

Գերի եղէ ես թշնամեաց
Ունայն եւ դատարկ ի բարեաց...

Տունք՝ «Գրիգորէ»։
Վիեննա, Թ. 577, թղ. 123ա։ Հրտ. Տաղարան, Կ. Պ. (տարին չէ նշանակուած), էջ 57—58։

13. Գանձ սուրբ Գերեզմանին Քրիստոսի։

Գովել պարտ է զքաղաքն Յիսուսին,
Զատուածակոխ երկիրն եւ տեղին...
Գանձ քաղաքին եմ գովելի,
Բոտ պատմութեան զարմանալի...
Տողք «Գրիգորի է»։

Տունք՝ «Գրիգոր ծառայս սուրբ Գերեզմանին» (1692էն)։
= Վիեննա, 973, թղ. 17ա—23ա։ Տե՛ս տաղն Փառք քեզ Քրիստոս որդի կուսին...

14. Տաղ սուրբ Տիրամօրն ի նշդեհ Գրիգոր վարդապետէ։

Գովեսա բերկրանաց տացուք
զկոյսն կուսից գովեսցուք
եւ յոտսն արտասուօք անկցուք...

վջ. Է Մայր, Գրիգորն է անկեալ,
ողորմ պանդուխտ թափառեալ,
Ձեռն տուր եւ յարս զուարթացեալ։

Տունք՝ «Գրիգորի է»։
= էջմ. 737, թղ. 195բ։

15. Տաղ սուրբ Աստուածածնի ի պանդուխտ Գրիգոր վարդապետէ։

Դու ես տախտակ մաքուր էյէ,
ով ամենօրհնեալ կոյս...

վջ. Գրիգորն առ ոտդ անկեալ էյէ գոչէ...
պանդուխտ, նըշդեհ խըղճուկ...

= էջմ. 737, թղ. 195ա։

16. Տաղ Վարդի եւ Պլպուլի աս" ի Գրիգոր վարդապետէ։

Գեղեցկազան հաւկին պլպուլ տոչորէր,
տոչորէր.
Եկեալ յայգին զվարդըն քաղցրիկ որոնէր,
որոնէր...

վջ. Է Գրիգորիս ողորմելի խելագար,
Զթափեալ զքեզ ի յայդ քնոյդ թմբրեալ։
Է զրանս խնդրեալ յինէն Մարկոյս փաղերայն.
Ի թիւ Ռ.ՃԽ՝ ւ երեքեան (1694)։
Այ[ս] սիրելի, այ նազելի զմեզ յիշեցէք յարա...

Տունք՝ «Գրիգորիսի է»։

17. Տաղ Գրիգոր վարդապետի, որ է երուսաղէմէ. ասացեալ ի վախճան աշխարհի։

Գուն գործեա, ով դու Գրիգոր,
Զբարիս գործել տե՛ս որպէս...

Վիեննա, 577, թղ. 123բ։ Հրտ. Տաղարան, էջ 126—127։

Տաղս գրուած է 1686ին. ուստի տաղասացը կարող է Գրիգոր Երուսաղեմացին ըլլալ։

18. Այլ տաղ հոգեւոր ի Գրիգոր ստրկէ Շէրուանցոյ։

Եղկելի մըտօք յիմարեալ,
աւադելի կենօք տոչորեալ,
Ով անձն ընդէ՞ր ես մեղուցեալ,
եւ չար գործովք այսահարեալ...

վջ. Գրիգոր ծառայդ ի քեզ յանձին ով մայր գթութեան...

Տունք՝ «Երգ ի Գրիգորէ»։
= Հալէպ, 15, էջ 120 (Սիւրմէեան, Յուց., Բ., 63)։ էջմ. 2339, 268ա/69ա[2]։

[2] Է Գրիգորիս ողորմելի...։

© National Library of Armenia

19. Տաղ սուրբ Աստուածածնի ի Գրիգոր վարդապետէ: Յետ գնալոյ վարդի գոյնն է:

Ես մայրը լուսոյ սուրբ Մարիամ գովեալ,
Զոր եւ վըկայէ զքէն Սիրաք սրբասնեալ.
Գեղեցիկ եւ մաքուր մայրը Բանին օրհնեալ,

վջ. *Ողբալին Գրիգոր սէֆիլ թափրացեալ,*
Գոնէ ի փչրանացդ տուր սեղանոյդ օրհնեալ:

= *Հալէպ*, 15, *էջ* 122 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 63):

20. Տաղ սուրբ Պատմուճանին Քրիստոսի:

Երես զընեմ քեզ ի հողին...

վջ. *Թըւական էր մեր Հայոց ազգին քսանեւերկու յոբելեանին.*
Տասըն քառեակ եւ մի թըւին, Գրիգոր գրեաց զԳանձս ընդ տաղին:

= *Վիեննա* 973, *թգ.* 11ա—15ա:
Տես Գանձն՝ Կամիմ երթալ:

21. Տաղ խաչելութեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ. ի մեղուցեալ Գրիգորիսէ աս'':

Գրիգոր Բաղէշ.
Ի լեառն մեծ զարմանալի,
Ի Գողգոթայ գիտանոցի,
Դու բարձրացար ի փայտ խաչի,
Անճառ սիրով զթա Յիսուս, Յիսուս...:

= *Հալէպ*, 15, *էջ* 69 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 62): 35, *էջ* 318 (*Յուց.*, *Բ.*, 101: 1710):

22. Տաղ սուրբ Տիրամօր վերափոխման ի նժդեհոյ Գր. վարդապետէ.

Ի լրման ամաց կուսին մօր չնորհաց,
Եհաս ելք կենաց, յերկրէս զրաղանաց.

վջ. *Է մայր յօրդ փոխման զԳրիգոր պարտական,*
Ազատեա ըստ հայցման դարձ տուր գերութեան:

Տունք՝ ի Գրիգոր վարդապետէ:
= *ԷՋմ.* 737, 196*բ*: *Հալէպ*, 15, *էջ* 85 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 62):

23. Աղերս առ սուրբ Մարմին եւ արիւնն Քրիստոսի, ոգեալ ի Գրիգորէ:

Իմանալի սեղան կազմեալ,
Յերկնից բարձանց հաց սուրբ իջեալ,

= *Հալէպ*, 35, *էջ* 322 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 101):

24. Աղերս առ սուրբ Աստուածածնի ի Գրիգորէ:

Ի յորսողէն զաղտնի նետից խոցեցայ. խոցեցայ.
Եւ չար մեղօք աղտեղեցայ, զարշեցայ (կրկ.)...

= *Հալէպ*, 15, *էջ* 83 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 62):

25. Ողբ ի վերայ մեղուցեալ անձին իմոյ տրուալ Գրիգորի:

Ի սիրոյ անմահ փեսային. կրկ.
զեղկելի հոգիս հերքեցին.
Այժմ այրի եղեալ մորմոքիմ ի մեղս մընալով, մ. մ.

վջ. *Է եղբայր հաղուստս ըզձալի. կրկ.*
Տէր Յովաննէս իմ նազելի
Ահա զինդրեալդ քո երդեցի,
յիշեա մաղթելով մեզաց թողութիւն..

Տունք՝ «Գրիգորիսէ»:
Ի Հնձուց վանքն գրեցան սակաւ բան(ք)ս ձեռամբ իմով Գրիգորի մեղապարտ վարդապետի:

= *ԷՋմ.* 737, 193*ա*: *Հալէպ*, 15, *էջ* 80 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 62):

26. Աղերս առ սուրբ Տիրուհին ի հեղգ Գրիգորիսէ:

Ծաղիկ դաշտաց կընդրըկածին Մարիամ
Շուշան հովտաց դու լուսածին Մարիամ,
Ահա մեղօք յոյժ ցաւագին Մարիամ,
Անկայ ի կարթ չար բանսարկուին, Մարիամ...

= *Սիւրմէեան*, *Հալէպ*, *Բ.*, 15, *էջ* 68 (*Յ.* 61):

27. [Գանձ Բեթղեհեմի:]

Կամիմ երթալ ի քաղաք Դաւթին,
Ի Բեթղէհէմ տունըն Եփրաթին...
Տունք՝ «Կուսին ծառայէ»:

Գանձըս գրեցայ ես ի քարտս,
Բոտ քաղաքին Բեթղեհեմին...
Տողք՝ Գրիգորէ:
= *Վիեննա*, *Մխիթ.* 973, *թգ.* 6*բ*—11*ա*:
Տե՛ս տաղն՝ Երես զընեմ:

28. Աղերս առ սուրբ Հոգին Աստուած ի Գրիգոր վարդապետէ:

Ճաշակ դու քաղցը բարութեան,
Հոգի Աստուած հեգութեան...

= *Հալէպ*, 15, *էջ* 86:

29. Գովեստ եւ աղերս առ սուրբ Աստուածածինն ի նշդեհ Գրիգոր բանասիրէ:

Մայր Աստուծոյ եւ բնակարան ամենօրհնեալ կոյս Մարիամ բարեխօսեա...

վջ. *Ով կոյս ահա յոյժ անպիտան*
կամ ես դեգերեալ ի գրունս մարդկան,
Ով մայր Գրիգորն («գրիգոյն») պանդրիտական գոչէ ձայնիւ հառաչական...

= *ԷՋմ.* 737, 194*բ*:

30. Այլ տաղ սուրբ Աստուածածնի ի Գրիգորէ:

Մայր կենդանեաց կոյս երանեալ,
Սուրբ Տիրամայր ամենօրհնեալ.
Աղաղակեմ յոտս քո անկեալ,
Եւ աղերսեմ յոյժ նքոզեալ...

= *Հալէպ*, 15, *էջ* 77 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ*, 62):

31. Տաղ ի վրայ է. վշտաց սուրբ Աստուածածնի աս'' ի տրուալ Գրիգորիսէ:

Յառաջագոյն գուշակ լինի,
Մեծ Սիմէոն սուրբ ծերունի.
Եթէ քո սիրտըն խոցոտի...

= *Հալէպ*, 15, *էջ* 70 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, *էջ* 62): 35, *էջ* 320 (1710. *Յուց.* 101):

32. Տաղ անոյշ սուրբ Աստուածածնի ի նոյն Գրիգոր վարդապետէ:

Յիմանալի զօրաց գովեալ,
ով մայրդ մաքրեալ Մարիամ...

վջ. *Խեղճ գերի Գրիգորիկն գոչէ տոչորեալ..*

Տունք՝ «ՅԱրթունեն»:
= *ԷՋմ.* 2339, *թգ.* 259*ա*—*բ*:

33. Այլ տաղ ողջունի առ սուրբ Աստուածածինն ի Գր. վարդապետէ:

Ողջոյն ընդ քեզ կոյս ամենօրհնեալ սիրուհի,
Գովեալ ես դու յամէն լեզուէ իսկուհի..

վջ. *Ողջոյն քեզ տամ ես Գրիգորիսս եղկելի,*
Ի թիւրն ԾՆՈՂԴ (=1695) մաքուր քեզ զոյս երդեցի...

= *Հալէպ*, 15, *էջ* 123 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 63): *ԷՋմ.* 2339[3], 264*բ*/65*բ*:

[3] *Առ սուրբ Աստուածածին աս'' ի նոյն Գրիգոր վարդապետէ:*

34. Տաղ հոգեւոր ի Գրիգոր ստրկէ:

Ով իմ թագաւոր փրկիչ խնամող,
եւ միշտ բարերար,
Քննող եւ արդարադատ,
դու զըթա՝ ի յիս տիրաբար...

Տունք՝ «Ողբ ի Գրիգորէ»:
= *Հալէպ*, 15, *էջ* 81 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 62): *ԷՋմ.* 2339, 269*ա*—*բ*[4]:

35. Տաղ սուրբ Աստուածածնի ի պանդուխտ Գրիգոր վարդապետէ:

Ուրախ լեր մայր անեղին,
ծնող անճառ անհասին,
Զի փայլեցար իբր զարփին
յաւուր փոխման քո յերկին...

վջ. *Ընդ նժդեհս ցաւագին,*
Գրիգոր ողորմ լալագին...

= *ԷՋմ.* 737, *թգ.* 196*ա*: *Հալէպ*, 15, *էջ* 84 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 62):

36. Տաղ ի Գրիգորէ ի վրայ անձին իւրոյ:

Տարաշխարհիկ եղեալ ես,
ի հայրենեաց զրկեալ ես,
Ով անձն ընդէ՞ր վատթար ես,
ի մէջ մեղաց անկեալ ես...

վջ. *ԶԳրիգորն ի հրոյն փրկեսցես:*

Տունք՝ «Տաղ ի Գրիգորէ»:
= *Հալէպ*, 15, *էջ* 82 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 62): *ԷՋմ.* 2339, 269*բ*[5]:

37. Սակաւ ինչ բան յերգ երգոցէ առեալ աղերս առ տէր Յիսուս ի Գրիգոր վարդապետէ:

Տարփմամբ սիրով խանդաղատեալ սուրբ հարսին կրկ.
Սուրբ հարան եւեալ խնդրէր զփեսայն մաքուր սիրելին...

վջ. *Փրկեա զԳրիգոր ի զեհենոյն, զթա Տէր...:*

= *ԷՋմ.* 737, 193*բ*:

38. Տաղ ի Գրիգոր վարդապետէ Տէր ամենակալի ոճիւք:

Տէր Աստուած ամենակալ
Աբրահամու հօր մեր մաքրեալ,
Իսահակայ 'ւ այլոցն ընտրեալ,
տէր թող ըզմեղս իմ բազմացեալ...

վջ. *Ցիշեա զԳրիգոր յարքայութեան:*

[4] *Այլ տաղ ի նոյնոյ Գր. վարդապետէ:*
[5] *Այլ տաղ հոգեւոր ի Շերւանցի Գր-է աս'':*

© National Library of Armenia

= *Հալէպ*, 15, *էջ* 119 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.*, 63)։

39. Տաղ սուրբ Աստուածածնի ի պանդուխտ Գրիգոր պաշտօնէէ։

|||||| խօսնակ մըթին ըստուերին,
Ճշմարտաճառ ի տարին,
Ըզքեզ բերկրեաց սուրբ հոգին,
Ով մայր սուրբ կոյս տիրածին...

= *Հալէպ*, 15, *էջ* 84 (*Սիւրմէեան*, *Յուց.*, *Բ.* 62)։

40. Գանձ։

Փառք քեզ Քրիստոս որդի կուսին,
երկիր պագեմ քո տաճարին...
վջ. Թըւական էր մեր Հայոց ազգին
.Ի. եւ .Բ. յորելենին,
.Ժ. եւ քառեակ եւ մի թըւին
Գրիգոր գրեաց զԳանձս ընդ տաղին
(1692)։

= *Վիեննա* 973, *թէ.* 23ա—27ա[6]
Տես Գանձն Գովել պարտ է...։

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

[6] «Ես Սուքիաս ծառայ Քրիստին,
գնացի քաղաք Տեառն Յիսուսի,
Յողջոյն սուրբ գերեզմանին.
եւ անդ տեսայ զԳանձս ընդ տաղին.
Եւ վառեցայ սիրով նորին,
եառ գրել զամենեսին,
Տանել սրբոյց իմ երկոսին՝
Մկրտչին, Յովանէսին։
Եւ ես Գրիգոր ծառայ կուսին,
ելցի զենդիրս Սուքիասին.
Գրեցի սիրով Յովանէսին
եւ Մկրտչին եղբօր նոցին...»։

ԲԱՂԻՇԻ ԴՊՐՈՑԸ
1500—1700

26. ՎԱՐԴԱՆ Վ. ԲԱՂԻՇԵՑՒՈՑ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ

Այրուբենական կարգով պիտի դասեմ այս տեղ այն վարդապետներու անունները, որոնք աշակերտած են Ժէ. դարու երկրորդ կէսին Ամիրտոլի Համալսարանին եւ կ'ելլեն Վարդան Բաղիշեցւոյ գաւազանէն։ Անոնցմէ ոմանք հաւանօրէն Գրիգոր Բաղիշեցւոյ աշակերտներն են։ Վարդանի մահէն ետքը, ինչպէս կ'ըսուի, ցրուեցան անոր աշակերտները խումբ խումբ։ Պատմութեան մէջ կը յիշուին այն հինգերը միայն, որոնք ուխտած էին հետեւիլ Գրիգոր Շիրուանեցւոյ քայլերուն։ Այս աշակերտներէն չորսի մասին պիտի խօսիմ առանձին գլուխներով. ասոնք են Աբրահամ Քեղեցի, Գրիգոր Շիրուանեցի, Յովհաննէս Բաղիշեցի եւ Սահակ Ամթեցի։

1. Աբրահամ Վ. Ամթեցի։

Վարդանի անդրանիկ աշակերտն է սա, գաւազանը առած 1659էն յառաջ։ 1671ին Վարդանի հետ էր, երբ Առաքելոց վանքի վերաշինութիւնն եւ պարտուց հատուցումը կը կատարուէր։ Աջակցած է Սահակ վարպետին, որ զբաղած էր վանքին ձեռագիրներու վերանորոգութեամբ։ 1676ին կ'անուանուի «գլուխ աշակերտաց», «որ է ընտիր կարդացող եւ խորին փիլիսոփայ, տեղեակ հնոց եւ նորոց կատարանաց, այլ եւ արտաքնոց եւ նրբից եւ քերականութեան տեղեակ»։ 1678ին գացած է Վարդանի հետ Նոր-Ջուղայ։ Մահուան տարին ծանօթ չէ։

2. Աբրահամ Վ. Քեղեցի (Խոշարեցի), *առաջնորդ Տարօնի եւ կաթողիկոս Էջմիածնի։ Տես* § 29։

3. Անդրէաս Վ. Արծկեցի։

Կը յիշուի 1680ին ի Բաղէշ, երբեւ վկայ Գրիգոր Բաղիշեցւոյ գաւազանաւութեան։

4. Բարաղամ Վ. Հզվեցի։

Կը յիշուի 1680ին երբեւ վկայ Գրիգոր Բաղիշեցւոյ գաւազանաւութեան։

5. Գրիգոր Վ. Բաղիշեցի։

Գաւազանի իշխանութիւնը առած 1680ին. երբեւ արեղայ ընկերակցած էր 1678ին իր ուսուցչին, երբ ան նուիրակութեամբ գացած էր Նոր Ջուղայ (Հանդ. Ամս. 1937, էջ 349)։ 1687ին օրինակած է Յովհաննէս վարդապետի համար Տաթեւացւոյ Քարոզգիրքը։

6. Գրիգոր Վ. Շիրուանցի, *կոչուած Բաղիշեցի, Շղթայակիր պատրիարք Երուսաղէմի։ Տես վերը։*

7. Եղիազար Վ. Տարօնեցի։

«Ես Եղիազար վարդապետս ի համար ածի զմերեանս (՞) Ս. Յովհաննու Եղբղուտի վանաց։ Յայսմ ամի. եւ առի զիշխանութիւն վարդապետութեան ի Վեհէն Վարդանայ վարդապետի (!) Բաղիշեցւոյ թվին ՌՃԽԵ» (1696). (Աւետարան Մշոյ Եղբղուտի վանաց)։

8. Կարապետ Վ. Սպարկերցի։

Կը յիշուի 1680ին երբեւ վկայ։ Սա՞ է համանուն եպիսկոպոսն Հնձուց վանքի. Գրիգոր Բաղիշեցի կը գրէ 1711ին, թէ գալով Մուշէն Կարնոյ Հնձուց վանք իջեւանեցանք՝

«Առ մեր եղբայրն սիրեցեալ,
Տէլէտ մաքուր խոհեմացեալ
Որ Կարապետ անուամբ կոչեցեալ,
Եպիսկոպոս տեղւոյս օրհնեալ»։

9. Մարգարէ Վ. Կարնեցի։

Կը յիշուի 1676 արեղայ, 1678ին ընկերացած էր Վարդանի նուիրակութեան ի Նոր-Ջուղայ. 1680ին արդէն վարդապետ ներկայ էր երբեւ վկայ Գրիգոր Բաղիշեցւոյ վարդապետական վկայականին. 1681ին կը գտնուէր Ամթի. կը վերադառնայ Կարին եւ կը կարգուի եպիսկոպոս Հնձուց վանքին. 1699ին կու տայ Մխիթար Սեբաստացւոյ գաւազանի իշխանութիւն (հմմտ. Ակինեան, Մխիթար Սեբաստացի, Հանդ. Ամս. 1949, Մխիթար տօնակիրք, էջ 387—388=Արտատպ., էջ 69)։

10. Մարտիրոս վարդապետ։

Կը յիշուի 1699ին. «Ի սոյն թուին Մարտիրոս վարդապետն նորոգեաց զՎարդիկ հօր եկեղեցին զանազան յօրինուածով. սա յաշակերտաց Բաղիշեցի Վարդան վարդապետին էր» (Դիւան Հայոց Պատմութեան, Ժ. 117)։

11. Մխիթար Վ. Խուրեցի։

Կը յիշուի 1680ին երբեւ վկայ։

12. Յովհաննէս Վ. (Բաղիշեցի՞)։

Որդի է Տատուրին եւ մօրն Մարիամին. իր եղբայրն է Սարգիս եւ քոյրերն՝ Մարիամ եւ Ասմին։ 1687ին «ի խնդրոյ Յովաննէս վարդապետի» կ'օրինակէ Գրիգոր (Շիրուանցի) գրիչ Տաթեւացւոյ Քարոզգիրքը. կը խնդրէ յիշել. «զՅովաննէս սրբասնեալ վարդապետն, զաշակերտն Մեծին Վարդանայ Բաղիշեցւոյ» (էջմիածին, թ. 2078)։ Թերեւս նոյն ըլլայ սա թ. 13—14 յիշուած Յովհաննէսներէն մէկն հետ։

13. Յովհաննէս Վ. Ատանացի։

Կը յիշուի 1680ին Վարդան վարդապետի վկայագրին մէջ։ Եպիսկոպոս ձեռնադրուած է Ռձէդ (1685) Յարութիւն սարկաւագ կ'օրինակէ Նոր-նակէ անոր յանձնարարութեամբ Ներսէս Լամբրոնացւոյ Սաղմոսաց Մեկնութիւնը (Երուսաղէմ, թ. 1011)։ 1696ին ի Սեբաստիա Կիւրինցի Կարապետ եպիսկոպոսի հետ՝ կը ձեռնադրէ Մխիթար Սեբաստացին քահանայ (հմմտ. Հանդ. Ամս. 1949, Մխիթար տօնակիրք, էջ 337 եւ 385[1])։

14. Յովհաննէս Վ. Թոխաթցի։

Կը յիշուի 1680ի վկայագրին մէջ երբեւ վկայ։

15. Յովհաննէս Վ. Բաղիշեցի (Կոլոտ)։

Տես § 28։

16. Յովհաննէս Վ. Քեղեցի։

Գրիգոր Բաղիշեցի կը գրէ 1711ին, թէ երբեն հետ էին Հնձուց վանքին մէջ՝

Քեռու որդին իմ Աբրահամ,
Քեզ գաւառէն առ իս տնեալ.
Միւս Յովհաննէս քաղցրաձայնեալ
Ի մեր երկրէն եւ նա սերեալ։

17. Ներսէս Վ. եւ հայ. Արծկեցի։

Կը յիշուի 1676ին «Ներսէս եպիսկոպոս, որ է ընտիր, հեզահոգի»։ 1680ին վկայ էր Գրիգոր Բաղիշեցւոյ վկայագրին։ 1711ին Գրիգոր կը յայտնէ թէ երենց հետ էր՝

Մեր ծերունի հայրն ընտրեալ
Ներսէս տէրէանն զովեցեալ
Նրժդեհակից ընդ մեզ եղեալ։

18. Ներսէս Վ. Բաղիշեցի։

1689ին կը յիշուի Վարդան Բաղիշեցւոյ եղբայրն Խոշխապար «եւ որդի նորին Ներսէս սարկաւագ»։ Իսկ 1703ին կը խնդրուի յիշել «զհամապատիւ ինքեան (Վարդանայ) զձեռնասուն որդեակս իւր հոգեւոր, զեղբօրորդին զՆերսէս վարդապետ» (Հայաստան, 1852, թ. 101)։ Սա ըլլալու է 1676ին Վարդանայ աշակերտներու թուին մէջ յիշուած երկու Ներսէս սարկաւագներէն մէկը։

19. Սարգիս Վ. Բաղիշեցի։

Կը յիշուի 1680ի վկայագրին մէջ երբեւ վկայ։

[1] էջ 385, տող 7 «վարդապետական գաւազանը» կարդա՛ «եպիսկոպոսական օծումը»։

© National Library of Armenia